

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΠΑΤΣΗΣ

Μνήμη Δημήτρη Μπάτση: Εβδομήντα Χρόνια από την Εκτέλεση

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΑΡΙΟΛΗΣ

Σειρά Δημοσιεύσεων Οικονομικού Τμήματος
Αρ. 78

ΜΑΡΤΙΟΣ 2022

Μνήμη Δημήτρη Μπάτση: Εβδομήντα Χρόνια από την Εκτέλεση *

Θεόδωρος Μαριόλης

Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειον Πανεπιστήμιο, Ομάδα Μελέτης Στραφασαϊανών Οικονομικών, και Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών Δημήτρης Μπάτση

Ελπίζω η νέα γενιά, να διαβάσει και να κατανοήσει τα προβλήματα της εποχής εκείνης και με τη μελέτη του πατέρα μου έτσι να προβληματιστεί για το παρόν και να θελήσει να εργαστεί για ένα καλύτερο μέλλον της Ελλάδας.

Ελένη Μπάτση–Λυκιαρδοπούλου

1. Ιστορικά

Σήμερα συμπληρώνονται εβδομήντα χρόνια από την εκτέλεση των Ηλία Αργυριάδη, Νίκου Καλούμενου, Δημήτρη Μπάτση, και Νίκου Μπελογιάννη.

Ο Δημήτρης Μπάτσης συνιστά εξαιρετική περίπτωση κοινωνικού επιστήμονα, αφοσιωμένου στην επίλυση των ιδιαίτερων προβλημάτων μεταπολεμικής ανασυγκρότησης της Ελλάδας. Διηύθυνε το πρωτοπόρο περιοδικό *Ανταίος* (1945–1951), και έγραψε το αξεπέραστο, έως σήμερα, βιβλίο: *Η Βαρειά Βιομηχανία στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Νέα Βιβλία – Α.Ε., Φθινόπωρο 1947.

Στο 7ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (Οκτώβριος 1945), ο Γραμματέας του Νίκος Ζαχαριάδης υποστήριξε ότι «[η] Ελλάδα μπορεί να στηριχτεί πάνω στις δικές της δυνάμεις και να μεγαλοουργήσει αποχτώντας μια πραγματικά ανεξάρτητη οικονομική βάση. Μια πρωταρχική προϋπόθεση είναι η απαλλαγή μας από την οικονομική εξάρτηση από το ξένο κεφάλαιο». Έτσι, δύο χρόνια μετά, το βιβλίο του Μπάτση (το οποίο είχε προαναγγείλει, στο κλείσιμο της ομιλίας του, ο Ζαχαριάδης) προσέφερε την επιστημονική, θεωρητική και εμπειρική, απόδειξη. Δύο είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτού του βιβλίου:

(i). Πρόκειται για συνεκτικό Πρόγραμμα εμβάθυνσης, ανάπτυξης, εξειδίκευσης και εμπνευσμένης εφαρμογής της Διαλεκτικο-Ιστορικής Πολιτικής Οικονομίας, Οικονομικής Πολιτικής και Τεχνολογικής Οικονομικής στην περίπτωση της μεταπολεμικής Ελλάδας.

(ii). Αυτό το Πρόγραμμα δεν εκκινεί από αφηρημένες προθέσεις ή ιδανικά αλλά από τις συγκεκριμένες αντιθέσεις της υλικής αναπαραγωγής του συγκεκριμένου κοινωνικο-οικονομικού συστήματος. Με μία λέξη, αποτελεί συνεπέστατη εφαρμογή του θεωρήματος του Vladimir Ilyich Lenin: «Συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης».

* Οι απόψεις του κειμένου είναι προσωπικές, δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη το Ι.Κ.Ε. Δημήτρης Μπάτση. Στο τέλος του παρατίθενται δύο κατάλογοι: αφενός, σχετικών βιβλιογραφικών αναφορών–πηγών και, αφετέρου, υλικών για τη ζωή και το έργο του Δημήτρη Μπάτση.

2. Πρωτοποριακά Ζητήματα

Ο πρωτοποριακός χαρακτήρας του βιβλίου του Μπάτση συμπυκνώνεται στα ακόλουθα τρία ζητήματα:

• **Μαρξιστική Θεωρία και Σοβιετικός Κεντρικός Σχεδιασμός**

Δημιουργική αφομοίωση της μαρξιστικής θεωρίας της αξίας, του κέρδους και των οικονομικών διακυμάνσεων και κρίσεων, καθώς και του σοβιετικού κεντρικού σχεδιασμού της ανασυγκρότησης, εκβιομηχάνισης, και οικονομικο-κοινωνικής ανάπτυξης. Ακρογωνιαίος λίθος του σοβιετικού σχεδιασμού ήταν το υπόδειγμα του ηλεκτρολόγου μηχανικού Grigoriĭ Alexandrovich Fel'dman (1928), το οποίο συλλαμβάνει την αντικειμενική αναγκαιότητα της κατά προτεραιότητα ανάπτυξης του τομέα παραγωγής μέσω παραγωγής έναντι του τομέα παραγωγής μέσω κατανάλωσης. Με τα λόγια του Μπάτση: «[Τα σοβιετικά πεντάχρονα σχέδια] αποτελούν στην ιστορία το πρώτο μεγαλόπρεπο παράδειγμα που η ανθρώπινη κοινωνία όχι μόνο καθόρισε ολοκληρωμένα και συνειδητά τους σκοπούς και τα μέσα της δράσης του κοινωνικού συνόλου και του κάθε μέλους της, αλλά και πραγματοποίησε με επιστημονική ακρίβεια τους σκοπούς αυτούς.»

Τρεις δεκαετίες αργότερα, ο στενός συνεργάτης του τότε Πρωθυπουργού της Ινδίας Jawaharlal Nehru και παγκοσμίου βεληνεκού Μαθηματικός Prasanta Chandra Mahalanobis (1953, 1955) συγκρότησε, χωρίς καμία γνώση της συμβολής του G. A. Fel'dman, το ίδιο, στην ουσία, υπόδειγμα. Το υπόδειγμα του Mahalanobis αποτέλεσε τη βάση του «2ου Σχεδίου Ανάπτυξης» (1955–1960) της ινδικής οικονομίας. Και την ίδια, περίπου, «στιγμή», δηλαδή το 1954, ο William Arthur Lewis δημοσίευσε το περίφημο υπόδειγμά του περί Οικονομικής Ανάπτυξης, υπογραμμίζοντας το εξής: «Εάν ρωτήσουμε: «γιατί οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αποταμιεύουν τόσο λίγο;», η απευδής απάντηση δεν είναι: «επειδή είναι φτωχές», αλλά: «επειδή ο βιομηχανικός τομέας τους είναι τόσο μικρός.»».

Εάν ρωτήσουμε, σήμερα: «Γιατί η ελληνική οικονομία αντιμετωπίζει σοβαρότατα δομικά προβλήματα και γιατί, ειδικότερα, το τραπεζικό σύστημά της κατέρρευσε, όταν ανακόπηκε ο εξωτερικός δανεισμός;», η απευδής απάντηση δεν είναι: «Επειδή είμαστε αδιόρθωτοι από την εποχή του Καποδίστρια και, άρα, θα πρέπει να μας συνετίσουν οι ξένοι» (όπως ακούμε από τα «Δεξιά»). Η απευδής απάντηση δεν είναι: «Επειδή υπάρχει παγκόσμια καπιταλιστική κρίση, η οποία οφείλεται στο Νόμο της Πτωτικής Τάσης του Ποσοστού Κέρδους, ή επειδή οι προηγμένες χώρες εκμεταλλεύονται την Ελλάδα μέσω Άνισης Ανταλλαγής και Μεταβίβασης Αξιών και Υπεραξίας, ή, τέλος, επειδή υπάρχει το [δήθεν] αβάσιμο-παράλογο Ευρωπαϊκό Σύμφωνο Σταθερότητας» (όπως ακούμε από τις διάφορες εκδοχές της «Αριστεράς»). Η απευδής απάντηση είναι: Η ελληνική οικονομία αντιμετωπίζει τέτοια προβλήματα επειδή η καθαρή αποταμίευσή της είναι, από τη στιγμή της ένταξης της πατρίδας μας στην Ευρωζώνη έως και σήμερα, αρνητική. Και είναι αρνητική επειδή ο βιομηχανικός τομέας της ελληνικής οικονομίας (και, ιδίως, εκείνος της παραγωγής μέσω παραγωγής) ήταν και είναι σε δεινή κατάσταση.

• **Ιμπεριαλιστική Εξάρτηση**

Πραγμάτευση του ζητήματος της «ιμπεριαλιστικής εξάρτησης», η οποία εμποδίζει, όπως τονίζει ο Μπάτση, «την ανάπτυξη των εσωτερικών δυνατοτήτων της χώρας, την αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών της πόρων και το σχηματισμό, με την πλατειά συσσώρευση, μίας γερής εσωτερικής αγοράς». Η εν λόγω πραγμάτευση αποτελεί συνδυασμό:

(i). Του «Νόμου επίτασης της Ανισόμετρης οικονομικής και πολιτικής Ανάπτυξης», τον οποίο συγκρότησε ο Lenin με τις μελέτες του (1915–1917) του για το – τότε – νέο στάδιο ανάπτυξης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, δηλαδή για τον ολιγοπωλιακό και μονοπωλιακό καπιταλισμό-ιμπεριαλισμό.

(ii). Μίας επακόλουθης θεωρίας περί νομοτελειακής διαίρεσης της διεθνικής κεφαλαιοκρατικής αγοράς ανάμεσα σε «χώρες-πιστωτές», από τη μία πλευρά, και «χώρες-οφειλέτες», από την άλλη πλευρά. «Χώρες υπό διαρκές, τυπικό ή άτυπο, Μνημόνιο», θα μπορούσαμε να τις ονομάσουμε σήμερα.

Πρόκειται για την ίδια, κατά βάση, συνδυαστική πραγμάτευση, την οποία εξέθεσε, δύο δεκαετίες αργότερα, ο διεθνούς φήμης μαρξιστής, πολωνός οικονομολόγος Oskar Lange, σε ιστορικής σημασίας διάλεξή του στην Κεντρική Τράπεζα της Αιγύπτου (1963), την εποχή του Gamal Abdel Nasser και, ειδικότερα, κατά την περίοδο κατασκευής (1960–1970) του φράγματος-θαύματος του Ασουάν.

• **Εξειδίκευση, Υπολογισμοί και Εφαρμογή**

Οργανική εξειδίκευση και εφαρμογή όλων των ως άνω επεξεργασιών στην περίπτωση της μεταπολεμικής Ελλάδας, προσφέροντας εντυπωσιακό όγκο εμπειρικού υλικού και οικονομικο-τεχνικών υπολογισμών βάσει – και – της ανεκτίμητης συμβολής του Καθηγητή Σιδηρών Γεφυρών και Έργων εκ Σιδηροπαγούς Σκυροδέματος, και Πρύτανη (1937–1945), του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου Νίκου Κιτσίκη, ο οποίος έγραψε και τον Πρόλογο του βιβλίου, ενώ είχε ήδη απολυθεί (1946) από το Ε.Μ.Π. λόγω των πολιτικών πεποιθήσεών του (το 1944 είχε γίνει Μέλος του Κ.Κ.Ε.). Κρινόμενες με διεθνικά ακαδημαϊκά μέτρα και σταθμά, εδώ ξεχωρίζουν οι πάνω από 100 σελίδες του βιβλίου του Μπάτση, όπου μελετώνται οι ποσοτικές σχέσεις ανάμεσα στην παραγωγικότητα της εργασίας, στους μισθούς, στις τεχνικές συνθήκες παραγωγής, στις τιμές των εμπορευμάτων, και στις αναπτυξιακές δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας, με βασικό «μοχλό» την εκβιομηχάνιση. Ιδιαίτερος δε εκπλήσσει η θεωρητική ανάλυση του Μπάτση για τη λογική ευστάθεια και εμπειρική σημασία και ισχύ των θεωριών των τιμών και της κατανομής του εισοδήματος των Adam Smith, David Ricardo, και Karl Marx: πρόκειται για κομβικό πρόβλημα της Πολιτικής Οικονομίας, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί λυμένο μόνο μετά τη δημοσίευση του βιβλίου του Piero Sraffa, *Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων. Πρελούδιο στην Κριτική της Οικονομικής Θεωρίας*, το 1960 ή, για να είμαστε απολύτως ακριβείς, μετά τη δημοσίευση του βιβλίου του Ian Steedman, *Ο Marx μετά τον Sraffa*, το 1977 (πόνημα το οποίο δεν φαίνεται, ωστόσο, ότι επιθυμούν να αγγίζουν οι Έλληνες/δες «μαρξιστές»!).

Το τελικό συμπέρασμα του βιβλίου του Μπάτση συνοψίζεται, με τα δικά του λόγια, ως εξής: «[Η] πολιτική γεννιέται από τις ανάγκες της οικονομικής ανάπτυξης,

και οι ανάγκες αυτές για να μπορέσουν να πραγματοποιηθούν ως την ολοκλήρωσή τους χρειάζονται το δραστήριο ρόλο της πολιτικής. [...] [Αρα] τα γενικά πλαίσια όπου μέσα θα πρέπει να κινηθεί η αποκατάσταση, η ανόρθωση και η ανασυγκρότηση της οικονομίας μας για την ανάπλασή της [είναι]: α) Πολιτική εξουσία στον εργαζόμενο λαό. β) Αποδέσμευση των παραγωγικών δυνάμεων από το ξένο και το ντόπιο κεφάλαιο της οικονομικής ολιγαρχίας [...] να διωχτούν από τις κυριαρχικές θέσεις της οικονομίας απ' όπου εκμεταλλεύονται μονοπωλιακά και προνομιακά την οικονομία και τον δουλευτό λαό. γ) Πρόγραμμα για την οικονομικοπαραγωγική ανάπτυξη με το συγκεκριμένο σκοπό να ολοκληρωθεί ο δημοκρατικός μετασχηματισμός. δ) Συνειδητή διεύθυνση της οικονομικής ζωής από το λαϊκό κράτος.»

3. Η Επιβράβευση του Δημήτρη Μπάτση

Ο Prasanta Chandra Mahalanobis τιμήθηκε, μεταξύ πολλών άλλων διακρίσεων, με το βραβείο «*Padma Vibhushan* της Δημοκρατίας της Ινδίας», το 1968.

Ο William Arthur Lewis τιμήθηκε με τον τίτλο του *Sir*, το 1963, και με το βραβείο Νομπέλ Οικονομικών Επιστημών, το 1979.

Ο Oskar Lange δεν τιμήθηκε μόνο με πλήθος βραβείων, στην ιδιαίτερη πατρίδα του και σε άλλες χώρες, αλλά και από τον Joseph Vissarionovich Stalin για τη συμβολή του στην Πολιτική Οικονομία του Σοσιαλισμού – ειδικότερα, για:

(i). Την ανάδειξη του απολύτως αναγκαίου και αναντικατάστατου ρόλου της Αγοράς στο σοσιαλιστικό τρόπο παραγωγής (και έως την οικοδόμηση του κομμουνιστικού τρόπου παραγωγής).

(ii). Την κριτική του στη θεωρία και πολιτική τιμών και εισοδημάτων, η οποία εφαρμόζοταν στα πριν το 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο Πενταετή Σχέδια ανάπτυξης της Σοβιετικής Ένωσης (βλέπε το Παράρτημα του παρόντος κειμένου).

Ανεξαρτήτως του τι λέγεται και γράφεται, είτε από τα «Αριστερά» είτε από τα «Δεξιά», είναι εκείνες, ακριβώς, οι συμβολές των Lange και Stalin, οι οποίες καθοδηγούν την ανάπτυξη της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας κατά τον 21ο αιώνα.

Σε ηλικία 36 ετών, ο Δημήτρης Μπάτσης οδηγήθηκε στο εκτελεστικό απόσπασμα, ως κατάσκοπος. Είναι πολύ γνωστός ο στίχος: «Ο Μπελογιάννης ζει και είναι κοντά μας, στον τραγουδιών τις λεύτερες στροφές». Η γνώμη μου είναι ότι δεν υπάρχουν, δεν μπορούν να υπάρχουν, «λεύτερες στροφές», όταν η πατρίδα μας βρίσκεται σε εκείνη την κατάσταση, στην οποία έχει περιέλθει από το 2010 και μετά. Η γνώμη μου είναι ότι οι Ηλίας Αργυριάδης, Νίκος Καλούμενος, Δημήτρης Μπάτσης, Νίκος Μπελογιάννης, και όλοι/ες όσοι έδωσαν το αίμα τους, ζουν και είναι κοντά μας, όταν και μόνο όταν αποδεικνύεται ότι έχουμε επιτυχώς σκυμμένο το κεφάλι στην επίλυση των καθοριστικών προβλημάτων της πατρίδας μας και, εν συνεχεία, οραματιζόμαστε ως «Πανανθρώπινη τη Λευτεριά».

Πάντειον Πανεπιστήμιο
30 Μαρτίου 2022

Παράρτημα: Αγορά και Σοσιαλισμός

Η κριτική του Lange αναπτύχθηκε κατά τη δεκαετία του 1930: απέναντι τόσο στη Σοβιετική εμπειρία (θεωρητική και πρακτική) όσο και στην «Αυστριακή» οικονομολογική κριτική του Σοσιαλισμού των Ludwig von Mises και Friedrich Hayek. Τον Αύγουστο του 1943 δημοσιεύτηκε, στο σοβιετικό περιοδικό *Pod Znamenem Marksizma* (Κάτω από τη Σημαία του Μαρξισμού), ένα πραγματολογικά συναφές, ανυπόγραφο και καινοτόμο, άρθρο, με τίτλο: «Μερίκα Προβλήματα Διδασκαλίας της Πολιτικής Οικονομίας». Το 1944 δημοσιεύτηκαν, στις Η.Π.Α., δύο αγγλικές μεταφράσεις του εν λόγω άρθρου: η μία, ως τομίδιο, από τον εκδοτικό οίκο *International Publishers* (Νέα Υόρκη) και η άλλη στις σελίδες του ακαδημαϊκού περιοδικού *The American Economic Review* (September, 1944, Vol. 34, No. 3, pp. 501–530), οι οποίες προκάλεσαν εκτενή συζήτηση: Ο Lange συνέβαλε σε εκείνη τη συζήτηση με το λαμπρό άρθρο του «Μαρξικά οικονομικά στη Σοβιετική Ένωση». Ο Stalin ανέπτυξε τα σχετικά ζητήματα στο βιβλίο του: *Οικονομικά προβλήματα του σοσιαλισμού στην Ε.Σ.Σ.Δ.* (1952) και, γενικότερα, στις μακροχρόνιες συζητήσεις που έλαβαν χώρα (τόσο προπολεμικά όσο και μεταπολεμικά) κατά την ετοιμασία του σοβιετικού εγχειρίδιου Πολιτικής Οικονομίας, από το Ινστιτούτο Οικονομίας της Ακαδημίας Επιστημών της Ε.Σ.Σ.Δ. (γεγονός που αποδίδεται ανάγλυφα σε διάφορα δημοσιεύματα-αρχαιακές μελέτες του Ethan Pollock). Το εν λόγω ανυπόγραφο σοβιετικό άρθρο δημοσιεύτηκε στην ελληνική γλώσσα ως Παράρτημα στην επανέκδοση (1946) του βιβλίου του Λουί Σεγκάλ, *Αρχές Πολιτικής Οικονομίας*, στην οποία παραπέμπει, όχι λίγες φορές, ο Μπάτσης. Τέλος, στη νεότερη εποχή, τεχνικές μοντελοποιήσεις της σύνολης συμβολής του Lange στην Πολιτική Οικονομία του Σοσιαλισμού έχουν προταθεί από τον Καθηγητή του *Yale University* John E. Roemer.

Βιβλιογραφικές Αναφορές και Πηγές

Ελληνόγλωσσες

- Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (2000). *Ανταίος. Δεκαπενθήμερο περιοδικό για τη μελέτη των προβλημάτων ανοικοδόμησης*. Ανατύπωση σε δύο τόμους: 1945–1947, και 1948–1951. Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
- Ζαχαριάδης, Ν. (1945). Η σημερινή κατάσταση στην Ελλάδα και τα προβλήματα της Λαϊκής Δημοκρατίας. Εισήγηση στο 7ο Συνέδριο του ΚΚΕ (2–10–1945). Στο Ν. Ζαχαριάδης (2011). *Ιστορικά Διλήμματα, Ιστορικές Απαντήσεις. Άπαντα τα Δημοσιευμένα 1944–1945*. Έρευνα-Ιστορική Επιμέλεια: Γ. Πετρόπουλος. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ινστιτούτο Οικονομίας της Ακαδημίας Επιστημών της Ε.Σ.Σ.Δ. ([1954] 1961). *Πολιτική οικονομία*. Αθήνα: Σύγχρονη Επιστήμη.
- Κιτσίκης, Ν. (1946). Οι δυνατότητες της βαρειάς βιομηχανίας. *Ανταίος*, Αριθ. 13–14, 31 Ιανουαρίου 1946.
- Lange, O. (1974). *Οικονομικός σχεδιασμός και πολιτικές σχέσεις*. Αθήνα: Κάλβος.
- Λένιν, Β. Ι. (1915–1916). *Τετράδια για τον ιμπεριαλισμό*. Στο Β. Ι. Λένιν (1986). *Άπαντα* (Τόμος 28). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β. Ι. ([1917] 1986). *Ο ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού. Εκκλαϊκευτική μελέτη*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαριόλης, Θ. (2017). *Ένα πρόγραμμα νέας οικονομικής πολιτικής για την Ελλάδα*. Αθήνα: Κοροντζής.
- Μπάτσης, Δ. ([1947] 1977). *Η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα*. Αθήνα: Κέδρος.
- Ρέμερ, Τ. Ε. ([1994] 1995). *Ένα μέλλον για το σοσιαλισμό*. Αθήνα: Στάχυ.
- Σεγκάλ, Λ. (1946). *Αρχές πολιτικής οικονομίας*. Αθήνα: Νέα Βιβλία – Α.Ε..
- Σι, Τ. (2017). *Ομιλία στη 19η Εθνοσυνέλευση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας, 18 Οκτωβρίου 2017*. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση.
- Στάλιν, Ι. Β. ([1952] 1977). *Οικονομικά προβλήματα του σοσιαλισμού στην Ε.Σ.Σ.Δ.* Αθήνα: Μνήμη (έκδοση στην αγγλική γλώσσα: <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1951/economic-problems/index.htm>)

Ξενόγλωσσες

- Fel'dman, G. A. (1928). On the theory of growth rates of national income. In N. Spulber (Ed.) (1964). *Foundations of soviet strategy for economic growth: Selected soviet essays, 1924–1930*. Bloomington: Indiana University Press.
- Lange, O. (1936). On the economic theory of socialism: Part one. *The Review of Economic Studies*, 4(1), 53–71.
- Lange, O. (1937). On the economic theory of socialism: Part two. *The Review of Economic Studies*, 4(2), 123–142.
- Lange, O. (1945). Marxian economics in the Soviet Union. *The American Economic Review*, 35(1), 127–133.
- Lange, O. (1954). The economic laws of socialist society in the light of Joseph Stalin's last work. *International Economic Papers*, 4, 145–180.
- Lange, O., & Taylor, F. M. (1938). *On the economic theory of socialism*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *The Manchester School*, 22(2), 139–191.
- Mahalanobis, P. C. (1953). Some observations on the process of growth of national income. *Sankhyā: The Indian Journal of Statistics*, 12(4), 307–312.
- Mahalanobis, P. C. (1955). The approach of operational research to planning in India, *Sankhyā: The Indian Journal of Statistics*, 16(1–2), 3–130.
- Pollock, E. (2001). *Conversations with Stalin on questions of political economy*. Washington, DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars.
- Roemer, J. E. (1988). *Free to lose. An introduction to Marxist economic philosophy*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Sraffa, P. (1960). *Production of commodities by means of commodities. Prelude to a critique of economic theory*. Cambridge: Cambridge University Press (ελληνική έκδοση, Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα, 1985. Προλογικό Σημείωμα: Γ. Κριμπάς, Μετάφραση: Σ. Βασιλάκης).
- Steedman, I. (1977). *Marx after Sraffa*. London: New Left Books.
- von Mises, L. (1951). *Socialism: An economic and sociological analysis*. New Haven: Yale University Press.
- Xue, M. (1986). *China's socialist economy. Revised version*. Beijing: Foreign Languages Press.

Υλικά για τον Δημήτρη Μπάτση

Κείμενα

- Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών Δημήτρης Μπάτσης (2017). *Εργογραφία του Δημήτρη Μπάτση*.
<http://www.ikempatsis.gr/ergografia/>
- Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών Δημήτρης Μπάτσης (Επιμ.) (2019). *Η Ελλάδα στο λάκκο των λεόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Matura.
- Μαριόλης, Θ. (Επιμ.). (2018). *Μελέτες στο έργο του Δημήτρη Μπάτση «Η βαρεία βιομηχανία στην Ελλάδα»*. Αθήνα: Εκδόσεις Τζιόλα.

Βίντεο

- Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών Δημήτρης Μπάτσης (2021). *Η «Προϊστορία» και Ιστορία του Ινστιτούτου Κοινωνικών Ερευνών Δημήτρης Μπάτσης*.
https://www.youtube.com/watch?v=7JEB002rL_8
- Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών Δημήτρης Μπάτσης (2021). *Δημήτρης Μπάτσης (1916-1952): Η Εποχή, η Ζωή και το Έργο του*. Αίθουσα Εκδηλώσεων του Τεχνικού Επιμελητήριου της Ελλάδας, 9 Απριλίου 2014.
<https://www.youtube.com/watch?v=-yZ5cUq7ec8>